

BESZÉLGETÉS DUNAI FERENCSEL

A NADRÁGTÓL A SZOKNYÁIG

Dunai Ferenc, a Ludas Matyi népszerű humoristája két sikeres darabbal a háta mögött, 1966-ban hagyta el az országot. Évtizedeken át Amerikában élt, néhány éve pedig Angliába költözött. Emigrálása óta először akkor hallottunk róla, amikor - több évtizednyi tiltás után - 1993-ban ismét játszották egyik darabját, a Párhuzamos pofonokat a Várszínházban.

- Miért disszidált?

- Ebben több esemény is közrejátszott. Első két darabom, *A nadrág*, illetve - a rendszert nyíltan bíráló - *Az asszony és pártfogói* vígszínházi színre kerüléséért Czímer József és Várkonyi Zoltán komoly csatát vívott Aczéllal. O többször is behívatott, és győzködött, hogy ne legyek, úgymond, „olyan ellenséges”. *A nadrág* külföldi bemutatását nem engedélyezte amerikai és francia producereknek. Egy magyar származású amerikai producerrel viszont megegyezett a hátam mögött, azzal a feltétellel, hogy *A nadrágból* kihúznak minden magyar vonatkozást. A kisherélt, angol milióbe helyezett szatírárt még 1963-ban - tiltakozásom ellenére - bemutatták Angliában, ahol négy színházban elkínldott vagy hússzor, de Londonba már nem került el. Ennek ellenére a producer - nyolcvanezer dollárja bánta - bemutatta a Broadwayen a darabot, amit a kritika joggal levágott, s egy előadás után levettek a műsorról. A kronológiához tartozik az is, hogy Várkonyinak írtam egy forgatókönyvet, *Öntudatos emberrablók* címmel. A burleszkszerű gyári történet hőse - akit Várkonyi velem akart eljátszatni - fejfelé megy a falnak: Don Quijote-i idealizmussal harcol az őt körülvevő korrupció és hülyeség ellen. A film elkészítését Aczél nem engedte. Amikor azonban harmadik darabom, *A kétféjű ember* vígszínházi bemutatását közvetlenül a premier előtt tiltotta be, végképp elegendő lett mindenkől. Nemcsak drámaíróként, állampolgárként is bezártam éreztem magam, s a diktatúra deformálta művilágból az igaziba vágytam.

- A disszidálása milyen jogi és egyéb következményekkel járt?

- Három év két hónapi börtönre ítélték, s lefoglalták Duna-parti öröklakásomat. Tiltalmi listára kerültem: *A nadrágot* és *Az asszony és pártfogóit* levették a műsorról. *Megnyugodott férjférfiszív* című rádiójátékomat a Rádió nem sugározhatta, *Vallomás a kapu előtt* című tévé-játékomat pedig - amely egy cinikus manőkenről s intellektuális szerelmi kapcsolatáról szólt, s Horvai István rendezte volna - nem forgatták le, pedig a tervek között már beharangozta a tévé-újság is.

- Csak úgy nekiindult a világnak?

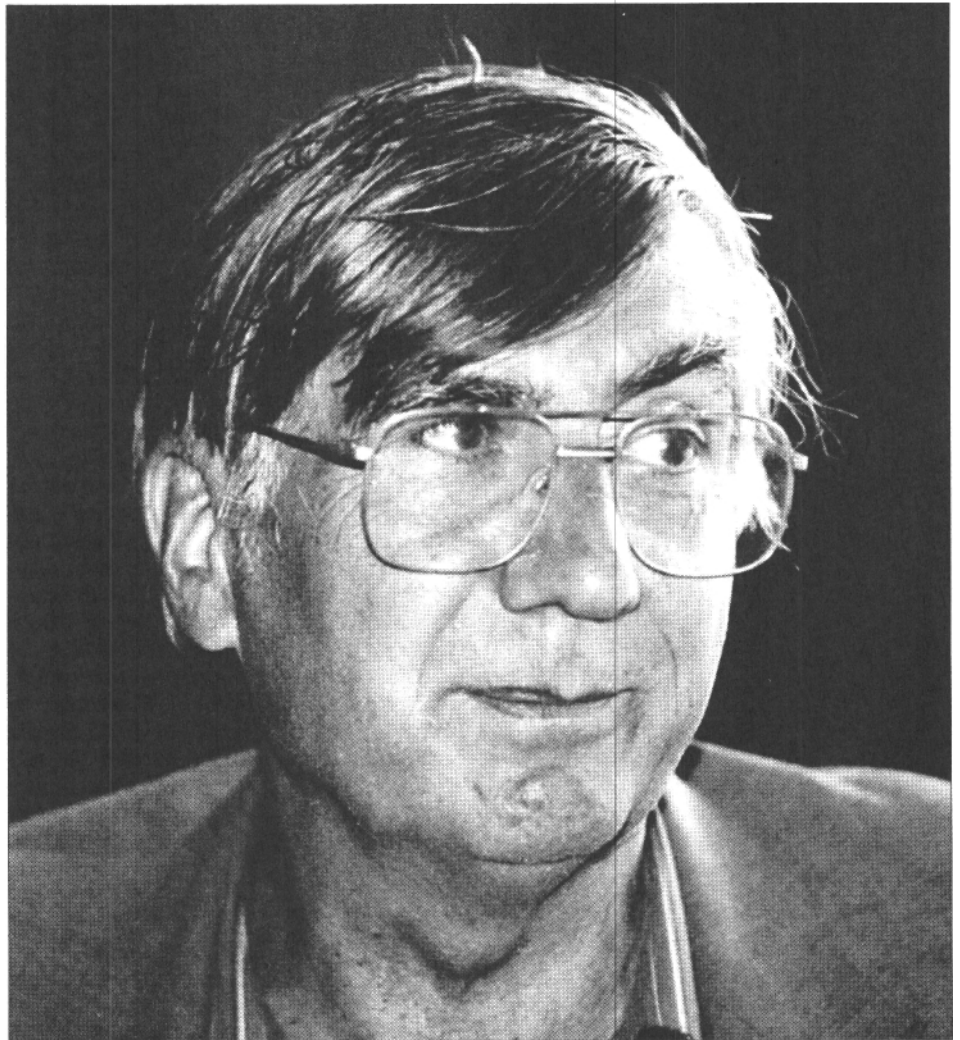
- Nem volt biztos bázisom, bár Vadnay László hívott Hollywoodba forgatókönyvírónak. Mivel akkor még nem tudtam angolul, magyarul írhattam volna. Én azonban nem

akartam magamat gettóba zárni.

- Hogy tanult meg angolul?

- Angol könyveket - részben otthon tilalmasakat - olvastam, s közben az Országféle szótárt bújtam. Jártam New Yorkot - a mászkálás amúgy is kedvenc foglalatosságom -, s hippiktől a munkanélküliekig mindenkivel leálltam beszélgetni. 76 sorsom egyébként rengeteg érdekes emberrel hozott össze, többek között a kommunista hatalom-

- Házmaster és műfordító lettem. Például kétdolláros órabérért lakásajtózárat javítottam, s - mivel az eredeti nem került elő - magyarra fordítottam vissza Zilahy egyik darabját, amelyet később Jugoszláviában elő is adtak. Egy évig laktam Zilahynál, később Varga Béla hívására körülbelül két évig dolgoztam a Hungarian Committee-ben: titkároskodtam, borítékokat címeztem, jegyzőkönyveket vezettem.

Dunai Ferenc

átvétel előtt kimenekült politikusaink, művészeink színe-javával: így Pfeiffer Zoltánnal, Barankovics Istvánnal, Kovács Imrével, Varga Lászlóval, Varga Bélával, az utolsó szabad magyar parlament elnökével. Egyszer az akkor hetvenhét éves Zilahy Lajosnál jártam, a magyar negyedben. Háromemeletes, tizenkét lakásos bérházát még 1947-ben vette *Bíbor évszázad* című darabjának honoráriumából, ami hetekig előkelő helyen szerepelt a New York-i sikerlistán. Felajánlotta, hogy kisebb munkák fejében nála lakhatok.

- Nehezen tudott megkapaszkodni?

- Nyelvtudás és pénz nélkül nem voltak könnyűek az első éveim, de a pozitívumokra igyekeztem koncentrálni. Arra, hogy szabad vagyok, hogy élményeket gyűjthetek. Hosszú ideg nem is írtam Amerikában, csak figyeltem az intézmények, politikai pártok, társadalmi szervezetek működését. Ez engem úgy elbűvölt, hogy újjászülettem. A politika a szenvedélyemmé vált.

- Mennyi idő eltelte után kezdett tudott angolul írni?

- Hat év után kezdtem el írni első regé-

A napernyő amerikai olvasópróbája, középen a szerző.

nyemet, amely a hippikorszak idején játszódik, s egy, az ellenkultúrába belekeveredő, de annak be nem dőlő ember kalandjairól szól.

- Vagyis önről?

- Nem egészen. Olyan kalandokba kevertem a főhóst, amelyeken én egyáltalán nem vagy csak kis részben mentem keresztül. Zilahy kiadója nagyon szerette a regényt, hosszú hó-napokig vacillált, hogy kiadja, de aztán lebeszéltek róla, mondván, hogy egy kezdőt nem üzlet megjelentetni. Sajnos rosszkor érkeztem Amerikába, amikor a Broadway, a kultúra, minden kezdett összeomlani.

- Első könyvével véget ért regényírói munkássága?

- Írtam még egy regényt, az magyar témájú, önéletrajzi jellegű. Hősöm sorsát felcseperedésétől, a második világháború éveitől egészen a forradalomig kísérem végig, azt vizsgálva, hogyan élte át az eseményeket, kikkel, köztük milyen, önmagukat eladó figurákkal találkozott. Ez a regényem sem jelent meg, de most egy ismerősöm nyolc nyelven beszélő felesége lefordítja franciára

- Melyik volt az első angol nyelvű darabja?

- A *Károly király feje*, amely nagyon mulatságos történelmi komédia Ionesco stílusában, ugyanakkor lélektanilag, történelmileg, illetőleg karaktereit, évszámait tekintve is hiteles. Nagy-Britanniában nem merték előadni, mondván, az angoloknak még két évszázad múltán is trauma Károly király le-fejezése. Ezzel nem lehet viccelni.

- Drámaíróként mikor és mivel debütált

az *Államokban*?

- Egy off-off-broadwayi színház, a New York Theatre Ensemble 1980-ban bemutatta az eredeti *Csiklandós* igazságról a nézőcsalogatóbbnak gondolt *Szex, politika, furcsa barátságok* (*Sex, Politics, Strange Bedfellows*) címre átkeresztelt választási komédiámat. Odaát nem divatos a politikai szatíra műfaja, ráadásul meglehetősen peches körülmények között került színre, mínusz húszfokos hidegben. A fűtés is rosszul működött, a nézők kabátban ülték végig a produkciót, amely rossz kritikai visszhang mellett körülbelül két hétig ment.

- Játsszoták más darabjait is Amerikában?

- Nem, viszont Angliában nagy sikert aratott *A napernyő*, amelyet Csehov talán leghosszabb novellájából, *A három év* címűből dolgoztam át. Általában nem szeretek adaptálni, elég nekem a saját ötleteimmel megbirkóznom, de már a novella olvasása közben éreztem: igazából drámának íródott, s meg kell ismertetni a közönséggel.

- Mi fogta meg benne annyira?

- Csehov összes darabja a téspeid vidéken játszódik. Kettőben a hősök ki is mondják, mennyire vágyódnak Moszkvába, ahol - úgy hiszik - életük boldogabb mederbe terelődhetne. Ebben a novellában viszont a hősnő eljut Moszkvába.

- Mit tett hozzá az eredeti novellához?

- Megőriztem az író nagyszerű jellembrázolását, cselekménybonyolítását. Ahol viszont lehetőség volt rá - a karakteren belül

maradva - tettem bele poénokat. (Alekszej például ezt mondja: „Ne gyújtsa fel a lámpát, mert azt vettem észre, hogy sötétben jobban érdeklém a nőket.”)

- Törekedett arra, hogy kövesse, megőrizze Csehov stílusát, szóhasználatát?

- Nem akartam hamisítványt csinálni, de sok mindenben igyekeztem megőrizni a csehovi hangulatot. Például a befejezés - „Ne félj, majd megpihenünk mi is...” - olyan zenei, refrénszerű, mint a *Ványa bácsi* vége.

- Hol játszották a darabot?

- Két helyen is. Alan Ayckbourn, a híres drámaíró 1988-ban saját scarborough-i színházában mutatta be a tragikomédiát, amelyről a *Guardian* azt írta, hogy új Csehov-dramát fedeztek fel. Egy évvel később nagy sztárokkal a Manchester Royal Exchange is műsorára tűzte. A darab szövegét néhány hónapja kiadta az egyik legnevesebb angol színházi kiadó.

- Hogy került a darab Ayckbournhoz?

- Először Amerikában próbálkoztam *A nap-ernyő* színre állításával, több színházban el is jutott a küszöb. Aztán meguntam az eredménytelen várakozást, s a darabot - mint palackpostában az üzenetet - elküldtem a világ harminc különböző színházába. Két-három héten belül megérkezett Ayckbourn válasza és szerződése. Szerencsém volt, mert

ő nemcsak komédiaíró zseni, de jegyzett rendező is Angliában, s éppen akkortájt tért vissza a National Theatre-ből kétévi vendégrendezősködés után. Scarborough-i színházába, a

nyári időnyre szüksége volt egy darabra, imádja Csehovot, s miután belenézett *A napernyőbe*, eldöntötte, azt adja elő a tervezett *Három nővér* helyett.

- Milyen volt az előadás?

- Elbűvölő, csodálatos, a színészek meg-rázó dolgokat csináltak. Almaimban sem gondoltam volna, hogy a szövegemből ilyen jó produkció születhet. Körülbelül harminc-szor ment a harmincezres város kis színházában.

- A Manchester Royal Exchange előadása hogy tetszett?

- Kevésbé, mint a scarborough-i. Kicsit harsányabb volt, s az akkortájt feltűnt, ünne-pelt fiatal rendező, Tim Luscombe meglehe-tősen szabadon bánt a szöveggel, a sorrend-jén is változtatott. Nála a vég sem volt olyan nosztalgikus. A hétszázszemélyes en suit színházban - Anglia második legjelentősebb színházában, ahol új darabot szinte nem mutat-nak be, csak klasszikusokat, Shakespeare-t, Csehovot, Ibsent, Oscar Wilde-ot játszanak - *A napernyőt* negyvennyolcszor adták. Szép kis summát kaptam érte. Egy évig szerényen meg tudtam volna élni belőle.

- Londoni bemutatót nem terveztek?

- De igen. Alan Ayckbourn s nagy tiszte-lője, Peter Hall - aki éppen akkortájt készült elhagyni a Nemzetit - közösen akarták kibérel-ni a Haymarket Színházat. Hall egy Shakespeare-darabbal akart nyitni, Ayckbourn *A nap-ernyővel*. Mivel nem tudtak megegyezni, a közös színházcsinálásból nem lett semmi.

- A napernyő nagy sikere után nem gon-dolt arra, hogy érdemes lenne felhasználni a receptet más Csehov-novellák adaptálásá-hoz?

- Nem, mert sohasem a járt utat kerestem, hanem hogy nekem mi tetszik. Egyébként hét évvel később, 1995-ben *Oblomov's Bed (Oblomov ágya)* címmel Goncsarov regényét adaptáltam. Oblomovot nagyon szeretem. Imádom ezt a karaktert. Óriási szerep.

- Mit metszett ki a regényből?

- Fél évet ragadtam meg, igyekeztem összesűríteni, onnan kezdve, hogy Stolz be-mutatja Oblomovnak Olgát. Szinte rátukmál-ja a lányt, hogy kihúzza barátját tiszteletéből. A darab középpontjában a majdnem sze-relem mellett az a cselekményszál áll, hogy Oblomovot be akarja csapni a háziasszonya. A legfontosabb dialógusokat is áttettem a darabba. Ezt a regényt nem könnyű dramatizálni, mert egyrészt egyetlen karakterre épül, másrészt nem drámai jellegű: Goncsarov hosszan elnyújtja csodálatosan megírt jeleneteit. Oblomov ugyanakkor kitűnően eltalált (oroszl) típus, s remekül van egyénítve. Elvezet olvasni egy ennyire gyáva férfiról, a fér-fi-nő kapcsolat ábrázolásában ő alighanem unikumnak számít.

- Ezt a darabját nem akarták valahol be-mutatni?

- Nem. Ayckbourn szerint - s egyet kell vele értenem - az *Oblomov's Bed*nek nincs olyan drámai alapanyaga, mint *A napernyő*-nek.

- Régebbi, itthon írt darabjait nem pró-bálta menedzselni Amerikában, Angliában vagy máshol?

- Évekkel Amerikába érkezésem után került a kezembe Muriel Resnik *Any Wednesday* című darabja, a szerző se azelőtt, se az-után soha semmit nem írt. A sztori ugyanaz, mint *A nadrágé*, a konfliktusokon s a karaktereken sem változtatott semmit, csak a pár-beszédeket írta át. Egy jelenetet egy az egy-ben átvett. Azt, amelyikben a Tordy alakítot-ta naiv idealista kikel a gazdag gyárigazgató morális fertője ellen, s elhatározza, a legma-gasabb fórumig elmegy, hogy kiderüljön az igazság. A darabot három héttel az enyém bukása után mutatták be egy másik Broad-way-színházban. Óriási sikerrel: hétszázszor ment. A producort Mr. George-nak hívták: ő *A nadrág* angliai ősbemutatója idején a producer asszisztense volt... *A nadrágot* - tudto-mon kívül - meg is filmesítették, a főszere-pekét Jane Fonda és Jason Robards játszotta. Vacak film volt. Szintén tudtomon kívül *Az asszony és a pártfogói* alapján is készült film. 1965-ben *Darling* címmel John Schlesinger Dirk Bogarde és Julie Christie főszereplésé-vel élvezetes filmet rendezett belőle. A történet ugyanaz, mint nálam, csak angolosítva. Egy jelenetet itt is egy az egyben átvettek: amikor a férfi előbb megalázza az asszonyt, mert azt hiszi, hogy az máshol fog aludni, s amikor visszamegy, befogadja, hagyja, hogy levetközzön, s aztán kidobja.

- Perre nem gondolt?

A Sirály orsópróbája a Művész Színházban, 1899-ben. Középen: Csehov

s nehéz lenne bizonyítani a plágiumot. Az sem csábított, hogy esetleg egy nagy összeget megítélhetnek nekem.

– *Miből élt Amerikában? Egyáltalán, hogyan alakult a pályája?*

– A karrier, siker, a státuszszimbólumok, a pénz sohasem izgatott. Az utazás annál inkább. 1982-ben kevéske spórolt pénzünkből feleségemmel és két lányunkkal átjöttünk Európába. Négy évig éltünk nagyon szerény körülmények között barátok, ismerősök üresen hagyott villájában, lakásában, Svájcban és Párizsban felváltva. Fel akartunk szabadulni kötelezettségeink alól, a mindennapos robotból. Persze én azért írtam, nagyobb munkákon dolgoztam, s tudósításokat küldözgettem a Szabad Európának. Miután elfogyott a pénzünk, '85-ben visszatértünk Amerikába: a feleségem biztosítótársaságnál, én pedig belső munkatársként az Amerika Hangjánál vállalam állást.

– *Milyennek látja az amerikai sajtót?*

– Csalódtam benne, mint olyan sok mindenben Amerikában. Az újságírók ugyan azt írhatnak, amit akarnak, de nem elég hozzáértőek, nem elég becsületesek, hogy éljenek is a szabadságukkal. Előítéleteik s a neveltetésük révén magukkal hozott eszmék, hitek foglyai; sokuk pedig - gazdasági érdekből vagy pszichológiai szükségyszerűségből - valamilyen érdekcsoporthoz tartozik. Az Amerika Hangjánál - bár szigorú szelekcióval választották ki a munkatársakat, s a legtöbbször központi anyaggal dolgoztunk - még a fordításokban is a kommentárokról nem is beszélve - előfordultak kisebb ferdtések, hangsúlyeltolódások.

– *Mennyi ideig dolgozott itt?*

– 1993-ban, nyolc év után - kényelmes állásom, jó fizetésem ellenére - kordedvezménnyel és így szerény javadalmazással nyugdíjba mentem. Családommal Angliába költöztem, hogy minden időmet az írásnak szentelhessem. A célegyenesben hajráznom kell, hogy javítsak az eredményemen.

– *Jelenleg hol él?*

– Körülbelül egy éve felváltva Magyarországon és Svájcban.

– *Amerikában, Angliában,*

Franciaországban vagy Svájcban érezte magát a legjobban?

– Mindenütt jól éreztem magamat. Mindenütt olyan szenvédelesen foglalkozom a helyi politikával, társadalmi problémákkal, művészetekkel, mintha ott születtem volna. Az életet szeretem a tengerhez hasonlítani. Lelkes úszó és evezős voltam, számtalanszor megtettem, hogy a viharzó Balaton közepén kiugrottam a csónakból, csak hogy tudjam, vissza tudok-e mászni. Egyszer meg is jártam, a szél elsodorta a csónakomat, félóráig úsztam, mire utolértem

– *A honvágy nem kínozza soha?*

– Mohó ismeretvágyam mindig lekötött. A honvágyról egyébként Zilahy mesélt egy nagyon szép történetet. Molnár Ferenc a New York-i Hotel Plazában élt, ott is étkezett. A kis szobát tulajdonos rokonaitól ingyen kapta. A darabjai - főleg a *Carussel* - honoráriumát tartotta el, de tartalékai nagy részét már felélhette. A szálló kávéházában hetente-kéthetente összejött Zilahyval. Egyik utolsó találkozásukkor Molnár leült mellé, „Na, mondjad” - kezdte a beszélgetést szokás sze-

percig. Aztán felállt, s lassan elment... -

Mikor látogatott először haza?

– A rendszerváltás után. Előbb nem jöhettem.

– *Néhány évvel ezelőtt Magyarországon is bemutatták egyik darabját. Erre hogyan került sor?*

– Sík Ferenc és Ablonczy László felkérésére született a *Párhuzamos pofonok*, amelyet a Várszínház Ivánka Csaba rendezésében mutatott be.

– *Hogy ítéli meg a darab fogadtatását?*

– A sikertelenségben nyilván szerepet játszottak a politikai témaválasztás, a rendezői, színészi megoldások, a színészekről, nézőktől egyaránt nagy figyelmet igénylő, szimultán dialógusok, a közönség beállítottsága stb.

– *A kudarc nem vette el a kedvét a további itthoni próbálkozásoktól?*

– Egy rendező barátom - aki annak idején nagy sikert aratott *A nadrággal* - nemrég kijelentette, szívesen színpadra állítaná valamelyik darabomat. Mikor azonban azt feleltem, hogy ha a színház ad kilencvenöt fillér előleget, máris köthetjük a szerződést, kiderült: túl nagyra taksáltam komédiaírói értékemet. Ennek ellenére színházi ismerőseimnek több munkámat odaadtam.

– *Vannak más magyar vonatkozású darabjai?*

– *A Közös vállalkozásokat* néhány évvel ezelőtt - *a Párhuzamos pofonokhoz* hasonlóan - szintén magyarul írtam. A történet a rendszerváltás zürzavarában játszódik; hőse egy idősebb, sikeres üzletember, aki egyszer csak hátat fordít egész addigi életének. Vidékre költözik, a családjának nem sikerül fel-kutatni. Darvas Iván annak idején el akarta játszani a darabot, de ezt Schwajda György megvétózta. *A szoknya pedig a Gemma in Spite of Herself (Gemma, akarva-akaratlan)* adaptálása mai magyar viszonyokra. *A nadrág* alapkaraktereit - az igazgató és szeretője - más szituációba helyeztem. A főhősnőt ötvenvalahány éves korában látjuk viszont: a főnöke meg akarja erőszakolni, erre ő belevágja az ollót, s ezért a bolondokházába csukják, ahonnan azonban megszökik. A darabban komikus, bohózat elemek is vannak, de tulajdonképpen a hősnő szempontjából tragédia is lehetne. A történet végére a főszereplő meghasonlik önmagával, mert úgy érzi, életét az erényei - hűség, áldozatkészség, igazságosság - tették tönkre, s megpróbál ezekkel a tulajdonságaival leszámolni. *A Jóval kezdett ki (Wrong Woman to Pick Ön)* című bohózatot - amelyet nemrég fejeztem be - szintén Pesten játszódik. Főhőse egy öreg koldussasszony, a társadalom számkivetettje, akinél látszólag nincs a világon elesettebb teremtés, a jóságával akaratán kívül tönkreteszi egy bűnöző társaság, az autót lopó és szétdaraboló maffiózók életét.

– *Min dolgozik mostanában?*

– *A Gyöngye ököl* cselekménye egy tehetetlen idős ember körül bonyolódik, aki mindenkinek áldozatául esik, s képtelen tehetetlenül nézni, hogy lánya és unokája gazemberek, drogdílerek markába kerül.

– *Milyen darabokat írt még az emigrációban?*

– *A Chain to Freedom* abszurd komédia egy fiatalról, akit egy fanatikus vallási szekta elidegenít, elszakít a családjától, az pedig vissza akarja őt szerezni. Van Gogh egy napiról pedig tragikomédiát - *ez a kedvenc mű-*

fajom - írtam. Hősömet meglátogatja Theo bátyja, s megakadályozza abban, hogy a magához vett nyolc hónapos terhes prostituáltat másnap feleségül vegye. Darabom a képmutatást, az olyan gyakran deklarált, de ritkán gyakorolt keresztényi megbocsátást veszi célba. Négy szereplőre, négy hangra komponáltam, mint egy vonósnegyest.

– *Miért izgatja Van Gogh?*

– Izgatnak a megszállottak, s ő aztán igazán idealista volt. Egész életét a festészetre tette fel, de sohasem lehetett része sikerben, elismerésben. Rembrandt és Cézanne mellett őt szeretem a legjobban. Azért nincs pénzem, autóm, házam, mert beutaztam a világot, hogy legkedvesebb festményeimet eredetiben láthassam.

– *Angolul vagy magyarul tud jobban írni?*

– Folyékonyabban írok angolul, mert ezt csinálom harminc éve.

– *Milyenek darabjai amerikai vagy angliai bemutatójának esélyei?*

– Nem túl jók. Amerikában még Arthur Miller új darabjai se kellenek. Miller egy interjúban nemrég arról beszélt, ha ma írná meg *Az ügynök halálát*, azt se adnák elő ott-hon. A producerek Angliában is elég óvatosak a prózai darabokat illetően, a West Endet előntötték a musicalek. Arról esetleg szó lehet, hogy Ayckbourn bemutatja a *Gemmát* scarborough-i színházában, bár azt túlságosan intellektuálisnak tartja a nyaralóhelyi közönség számára.

– *Nem keseríti el, hogy legtöbb, emigrációban írt darabját nem mutatták be, regényei pedig kiadatlanok maradtak?*

– A drámaírás, az írás az életem legfontosabb része, mégis fontosabbnak tartottam, hogy megértsem a világot, száz életet éljek. Negatív élményeim, csalódásaim soha nem törtek össze, nem tettek depresszióssá. Úgy hiszem, Amerikába költözésem, megfigyeléseim, utazásaim, szinte minden arra irányult, hogy kidolgozzam filozófiai rendszeremet. Tizenhat éve intenzíven írom filozófiai munkámat, amely jelenleg hét-nyolcszáz oldalas. Engem a filozófia ír, nem hagy nyugodni. Az olvasó fejével gondolkoztam, s akadémiai zsargon helyett közérthetőségre törekedtem. Munkámban - amely egyúttal morális összegzés is - igazság és erkölcs összefüggését vizsgálom.

– *Saját életében mennyire segített a filozófia?*

– Nagyon sokat. Minden bajom ellenére nagyon jól érzem magam a világban. Elégedett vagyok: megtaláltam belső harmóniámat, eljutottam a világ bizonyos fokú megértéséig s a halandóság elfogadásáig. Én így fo-